

BİBLİYOGRAFYA :

Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 72, 82, 99, 113, 116, 117, 172, 177; II, 69, 81, 118, 120, 126, 132, 241, 268; III, 35, 40; IV, 84, 207, 228; V, 182; VI, 24, 251, 323; VIII, 2-32, 264, 265; IX, 216; X, 6, 46, 79, 86, 100, 102, 105, 122, 123; Süyûtî, *Nazmü'l-İkhyân* (nşr. P. K. Hitti), New York 1927, s. 152-153; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 53-54; *Keşfü'z-zunân*, II, 1089-1090; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 185-187; Serkis, *Mu'cem*, I, 1012; Brockelmann, *GAL*, II, 43; *Suppl.*, II, 31-33; Abbâs el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errrihîn*, Bağdad 1376/1957, I, 252-253; Ziriklî, *el-A'lam*, VII, 67; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, III, 279; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 337; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 183; *Ma'a'l-mektebe*, s. 103-104; Tarif Khalidi, "Islamic Biographical Dictionaries: A Preliminary Assessment", *MW*, LXIII/1 (1973), s. 59.

ASRİ ÇUBUKÇU

DAY'A

(الضيعة)

Emevîler ve Abbâsîler döneminde
hazine arazisinden
bazı şahıslara tahsis edilen
çiftlik mahiyetindeki arazi.

Day'a "zâyi olmak, kaybolmak" mânasındaki dayâ' masdarından türetilen bir isim olup "gelir getiren gayri menkul, arazi ve bahçe" anlamının yanı sıra kişinin sanat ve mesleğini de ifade eder. Kelimenin daha ziyade çoğul şekli olan diyâ' kullanılır. *Kâmûs Tercümesi*'nde day'a hakkında özetle şöyle denilmektedir: "Galle ve mahsulü olan tarlaya ve çiftlik makûlesi mülk ve akara denir. Bakımı yapılmazsa zayı olur. Ve day'a bir adamın hırfet ve sanatına denir ki mü-mâreset eylemezse zayı olur" (III, 342). Terim olarak ise Emevîler ve Abbâsîler devrinde beytûlmâle ait bulunan haracî araziden yahut mevât araziden iktâ ve benzeri yollarla bazı kimselere tahsis edilen çiftlik mahiyetindeki arazilere denmektedir. Bununla birlikte tahsis ve vergilendirme yönünden uygulamada görülen farklılıklar sebebiyle day'anın benzeri arazi nevelerinden, özellikle katfa* dan farkını belirlemek oldukça güçtür. Halifelerin tutumları, mezheplerin görüşleri ve arazinin tâbi olduğu statü bazı farklı uygulamalara sebep olmuştur.

Emevîler ve Abbâsîler devrinde arazi iki ana kısma ayrılıyordu. Arâzî-i öşriyye ve arâzî-i harâciyye olmak üzere iki bölüme ayrılan ve arâzî-i memlûke diye ifade edilen birinci kısmın iktâ yoluyla day'a olarak tahsis edilmesi mümkün değildi. Ancak mülk olan haracî arazinin

haraç geliri istiğlâlen iktâ yoluyla muayyen kimselere day'a olarak verilebilirdi. Bu durumda day'a olan arazi haracî arazi statüsündedir. İkinci kısım, arâzî-i gayr-i memlûke yani kimsenin mülkü olmayan arazilerdir ki bu da kendi arasında şu kısımlara ayrılmıştır: 1. Arâzî-i memleket, sultânî arazi veya arâzî-i beytûlmâl. Bu çeşit araziler haracî arazi statüsündedir ve day'a olarak en çok tahsise tâbi tutulan arazi çeşidi budur. Day'a denilen çiftliklerin çoğunluğu bu çeşit arazi olmakla beraber tamamı böyle değildir. Mülk olmayan ve fetih sırasında tasarruf hakkı beytûlmâle bırakılan haracî araziler de bu gruba girer. Bu tür day'alardan haraç vergisi alınır. 2. Arâzî-i mevât. Bu nevi arazi de ihya şartıyla belli kimselere day'a olarak tahsis edilebilir. İhya edilen bu day'a arâzî-i öşriyye sınırları içinde ise öşre tâbidir; haracî arazi içinde ise haraca tâbidir. 3. Himâ veya arâzî-i mürfeka denilen kamu arazilerinden ise day'a şeklinde bir tahsis-te bulunmak mümkün değildir (Hâlis Eşref, s. 11-24). Day'a tımar, zeâmet ve hâsın yani dirlik arazinin ilk dönemlerde kısmen farklı uygulanmış şeklidir denilebilir.

İslâm tarihinde day'a şeklindeki arazilerin tahsisine Emevîler devrinden itibaren başlandığı görülmektedir. Özellikle bazı Emevî idarecileri, fethedilen yerlerde istedikleri şekilde tasarruf etme yetkisine sahip oldukları inancıyla, arazi iktâ şartlarına uysun uymasın istedikleri yerlerde, istedikleri ölçüde kendilerine, yakınlarına ve üst seviyedeki devlet görevlilerine bolca day'a tahsis etmişler ve iktâ edilen kimseler konusunda pek âdil bir ölçü gözetmemişlerdir. Neticede toplumda idarecilerden ve ordu kumandanlarından oluşan belli bir zümre, ihya etmek kaydıyla kendilerine tahsis edilen yerlerde day'a statüsünde epeyce arazi sahibi olmuşlardır. Abbâsîler'in iktidara gelmesinden sonra Emevî halifelerinin, yakınlarının ve yüksek memuriyetlerde bulunan bazı kimselerin mallarının müsâdere edilmesiyle ilgili olarak kaynaklarda zikredilen rakamlar, Emevîler'de day'a tahsisinin hangi boyutlara ulaştığı konusunda bir fikir vermektedir.

Abbâsîler devrinde Emevîler'den müsâdere edilen mallara ilâveten day'a sahibi iken ölen veya çeşitli sebeplerle görevlerinden ayrılan memurların day'a şeklindeki arazileri de yeni idarenin uygun gördüğü kimselere yine day'a ola-

rak tahsis edildi. Abbâsîler döneminde bu tür arazilerin büyük bir kısmını Emevî hânedanından ve idarecilerinden Abbâsî hilâfetine intikal eden araziler teşkil etmiş olup bu statüdeki arazilere "el-arâzî's-sultâniyye", "diyâu'l-hilâfe" veya "ed-diyâu's-sultâniyye" denilmiştir.

Abbâsîler devrinin iktisadî özelliklerinden biri de Emevîler'de olduğu gibi ekseriyetini sultânî arazilerin teşkil ettiği çiftliklerin (day'a) fazlalaşmasıdır. Her ne kadar bu statüdeki arazilerin bazıları day'a olarak tahsis edilmeden önce muattal halde bulunan ölü araziler idiysede bu dönemlerde day'a tahsislerinin çoğaldığı açık şekilde görülmüyordu. Irak bataklıkları, Irak ve İran'daki verimli bazı topraklar, Mısır ve Suriye'deki bazı değerli yerler buna örnek olarak gösterilebilir. Özellikle devletin üst kademelelerinde görev yapanlar, ülkenin çeşitli yerlerinde çok büyük verimli day'alar edinmeyi âdet haline getirmişlerdi. Mesleme b. Abdülmelik, İbn Şîrîzâd ve Vezir İbnü'l-Furât gibi birçok kimse bu özellikleriyle temayüz etmiştir. Hatta bazan bu çiftlikler hediye ve taltif aracı olarak da kullanılmıştır. Nitekim devrin Irak valisi Hasan b. Sehl'in, kızı Boran'ı Halife Me'mûn ile evlendirirken kendi çiftliklerinin isimlerini kâğıtlara yazarak bunları atıyye kabilinden kumandanların başlı üzerine serptiği ve bu kâğıtları ellerine geçirenlerin orada yazılı özel çiftliğe (day'a) mâlik oldukları kaynaklarda zikredilmektedir.

Çoğunluğunu sultânî arazilerin oluşturduğu bu topraklar tahsis ediliş şekli, tahsis edilen kimseler ve arazinin bulunduğu yere göre muhtelif gruplara ayrılıyordu. Bu çeşit day'aların bazıları şunlardır: ed-Diyâu'l-hâssa, ed-diyâu'l-Furâtiyye, ed-diyâu'l-mürtece'a, ed-diyâu'l-müstahdesse, ed-diyâu'l-Abbâsiyye. Day'aların bu şekilde adlandırılmasının sebebiyle ilgili olarak kaynaklarda bazı bilgiler mevcuttur. Meselâ ed-diyâu'l-hâssa sadece halifeye ait olan day'a (tıpkı Osmanlı dönemindeki havâss-ı hümayun gibi), ed-diyâu'l-Abbâsiyye Abbâsî halifelerine ve halifenin akrabalarına tahsis edilen day'a, ed-diyâu'l-müstahdesse yeni oluşturulan day'a, ed-diyâu'l-Furâtiyye Fırat nehri kenarında bulunan day'a olduğu için bu isimlerle anılmış olabilir. ed-Diyâu'l-mürtece'a ise önceden iktâ edilerek bir kişiye tahsis edilen, ancak sonradan halifenin geçersiz kıldığı iktâdan oluşan day'a anlamında kullanılmaktadır.

Tahsis ediliş şekilleri ve tahsisten önceki halleri dikkate alındığında day'a arazilerinin çok az bir kısmı dışında çoğunluğunun haraç arazisi olduğu görülür. Bunların bir kısmı temlik mahiyetinde olduğundan (mevât araziden ihya yoluyla day'a haline getirilen arazilerle temlikten iktâ yoluyla tahsis edilenler böyledir) day'alar mülk arazi haline gelmektedir. Bunların prensip olarak satış vb. yollarla mülkiyetlerinin nakli mümkündür. Bir kısmı ise tıpkı timar arazilerinin tefvizi gibi sadece tasarruf hakları istiglalên iktâ yoluyla tahsis edilmişti. Ancak uygulamada day'a denilen arazilerin menşesine ve tahsisten önceki durumuna bakılmaksızın yapılan tahsislerin çoğalmasa sebebiyle, yani bu konudaki keyfî tutumlar yüzünden day'a arazileri savâfi* kabilinden arazilerin iktâsından ayrı olarak değerlendirilmiştir.

Day'a statüsündeki arazilerin öşür ve ya haraç tarzında gelirleri olabileceği gibi birlikte tahsis özellikleri sebebiyle gelirleri, öşür ve haraç divanlarından müstakil olarak teşkil edilen day'a divanlarında toplanmakta ve zaman zaman haraç gelirini de aşan önemli bir meblağ tutmaktaydı. Bazı yerlerde bütün day'a çeşitlerinin gelirleri için sadece bir divan (divânü diyâi'l-âmme) söz konusu iken diğer bazı yerlerde day'a çeşidine göre ayrı ayrı divanların teşkil edildiği görülmektedir: Divânü'd-diyâi'l-hâssa, divânü'd-diyâi'l-müstahdesse, divânü'd-diyâi'l-Furâtiyye gibi. Kaynaklarda, day'a divanlarında toplanan mallar için genel bir ifade ile day'a gelirleri denilmekteyse de bazı eserlerde bu gelirleri belirtmek için haraç terimi de kullanılmıştır. Zira day'a arazilerinin çok önemli bir kısmı haraç arazi statüsünde olduğu için adlandırma da buna göre yapılmıştır.

Day'a statüsündeki arazilerden, sahiplerinin nüfuzlu kimseler olması sebebiyle çok defa düzenli ve normal rayiçten vergi alınamıyordu. Halifeye veya vergi memurlarına bir defaya mahsus olmak üzere belli bir meblağ vererek yaşadığı sürece o arazinin vergi borcundan muaf olmayı sağlayan igâr usulü de yine vergi kaybına yol açıyordu. Öte yandan bazı day'a sahipleri ilcâ suretiyle normalde ödemesi gereken vergiden belli ölçüde kurtulabiliyordu. Şöyle ki, ilcâ usulünde bazı küçük day'a sahipleri, vezirlerin ve büyük devlet görevlilerinin nüfuzundan istifade edebilmek için arazilerini onların adına kaydettiriyorlardı. Böylece vergi memurlarının baskısından kurtul-

dukları gibi yeni sahiplerin nüfuzundan faydalanarak ödemeleri gereken vergilerini de kısmen düşürüyorlardı. Ancak bir müddet sonra bu araziler, adına kayıtlı oldukları kişilerin mirasçılarına intikal etmekte ve esas day'a sahipleri sadece çiftçi durumuna düşmekteydiler. Kaynaklarda ayrıca ilcâ uygulamasının sonuçlarıyla ilgili dikkate değer çeşitli olaylar nakledilmektedir.

Day'a türü arazilerin önemli bir bölümü, üst düzey devlet görevlileri ve ordu kumandanlarına bu görevleri sebebiyle tahsis edildiğinden idarî kademelerdeki değişiklikler sonunda çok defa day'a sahiplerinin bu malları müsâdere edilmiş veya hazinede baş gösteren birtakım krizler yüzünden birçok day'a satılmıştır. Kaynaklarda, day'a sahiplerinden malları müsâdere edilen bazı devlet adamlarının mal varlıklarına dair ilgi çekici rakamlar kaydedilmektedir.

Bu araziler, hazine ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan satışlar, müsâdereler ve sahiplerinin mülkiyetlerini başkalarına devretmesi sebebiyle Abbâsîler'in son zamanlarına doğru azalmış, Büveyhîler döneminde ise bu uygulamaya son verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezherî, *Tehtizibü'l-luğa*, III, 70-72; XII, 249; *Lisânü'l-'Arab*, "day'a" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "day'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 342; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 176, 206, 216, 410-413, 452; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 26, 60-61, 90, 118; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (de Goeje), s. 18 vd.; Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1918-21, I, 17, 91, 102; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1914, I, 147, 148, 152, 238-240, 244-245; II, 96; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1958, s. 48, 284, 300, 322, 340; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 29; Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, Bulak 1324, II, 432; Takıyyüddin el-Belâtunisî, *Tahrîrü'l-makâl* (nşr. Fethullah Muhammed Gâzî es-Sabbâğ), Kahire 1409/1989, s. 107, 258; Hâlis Esref, *Külliyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzî*, İstanbul 1315, s. 11-24; C. Zeydân, *Târîh*, II, 128-133; Abdülazîz ed-Dürî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-iktisâdî fi'l-karnî'r-râbî'l-hicrî*, Bağdad 1948, s. 22-36, 42, 54, 118-189, 194-195; Abdülazîz M. Rahabî, *Fıkhü'l-mülâk ve miftâhu'l-ritâc*, Bağdad 1973, I, 394; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzumü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 186, 188, 259-260, 382-383, 500-509; Abdülkerîm Abduh Hatâmîle, *el-Binyetü'l-idâriyye li'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, Amman 1406/1985, s. 22-26; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 217-219; Cl. Cahen, "Day'a", *EtP* (Fr.), II, 193-194.

DAYANIŞMA

(bk. TESÂNÜD).

DÂYE

(bk. NECMEDDİN-i DÂYE).

DAYI

Arapça'sı hâldir. İslâm hukukunda dayı ile yeğen arasındaki bağdan şahıs, aile ve miras hukuku gibi alanlarda birtakım karşılıklı hak ve vazifeler doğmaktadır. Hukukçuların çoğunluğu, şahsın hukuku bakımından dayının küçük üzerinde velâyet hakkının olmadığı görüşündedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise baba tarafından erkek akrabadan (asabe) kimsenin bulunmaması halinde küçük üzerindeki velâyet hak ve görevi belli bir sıra dahilinde diğer akrabaya, bu arada dayının da içinde bulunduğu zevi'l-erhâma intikal eder. Zevi'l-erhâm, asabe ve mirasta belirli pay sahibi (ashâb-ı ferâiz) veya asabe olmayan kadın ve erkek akrabasının teşkil ettiği grubun genel adıdır.

Aile hukukunda dayı muharremât, hi-dâne ve nafaka konularında söz konusu edilir. Kur'an'da evlenilmesi yasak kadınlar (muharremât) arasında kızkardeş kızları da sayılmış (en-Nisâ 4/23), dayı kızlarının ise helâl olduğu bildirilmiştir (el-Ahzâb 33/50). Buna göre dayı ile yeğen ve yeğenin fûrûu arasında devamlı bir evlenme engeli vardır. Bu hususta nesepten dayı ile süt dayı arasında bir fark yoktur. Yakınlar arası görgü kurallarının düzenlenmesini konu alan bir başka âyetinde de (en-Nûr 24/61) dayı yakın akraba arasında sayılır. Kadınların örtünmesiyle ilgili âyetinde (en-Nûr 24/31), kadının kimler yanında daha serbest giyinip dolaşabileceğine temas edilirken bunlar arasında dayı ve amca zikredilmez. Bununla birlikte İslâm âlimleri evlenme yasağını (bk. en-Nisâ 4/23) ölçü aldıklarından dayı ve amcanın diğer yönlerden de kadının mahremi olduğunda hemen hemen görüş birliği içinde olmuşlardır. Ancak evlenme yasağı ve mahremiyet yönünden kişinin baba ve anne tarafından akrabası arasında denge bulunmakla birlikte sosyal ve ekonomik hak ve görevlerde baba tarafından akraba önceliğe sahiptir. Küçükün bakımı ve yetiştirilmesi (hidâne) hak ve görevi anne, diğer yakın kadın akraba ve asa-